

GYVIEJI ARCHYVAI

Nepriekaištingas

Mama Staliną vadino kaimietiška – Bestija¹: dėl to, kad brolių Simoną su šeima išvežė į Sibirą, ir dėl kolūkių. Kartais šiuo žodžiu palydėdavo ir savo kaimo ar krašto nedorėlius, tik ištardavo jį paprastesniu tonu, tarsi be didžiosios raidės. Padaras Bestija yra kilęs iš kažkokių juodų debesų, netikėtai nusileidusių ant žemės, jis veikia stipriau nei kipšas ar velnias. Tačiau kai Stalinas mirė, to žodžio mama išvis nepasakė. Ir ji, ir vaikai tylėdami sėdėjo prie stalo, vis dar gerai nesuprasdami, ką netyčia išgirdo, ir netikėdami, kad plieno žmogus apskritai gali mirti. Bet štai Levitanas per radiją pasakė: „skončalsia“.

Tą pačią minutę, tą pačią akimirką Sibire tyla buvo kiek kitokia. Apie ją Juozukui papasakojo iš ten grįžęs žmogus, tiesa, ne tremtinys dėdė Simonas, o buvęs politinis kalnys Balys Davidavičius², nuo vaikystės nevaikštantis invalidas, tą 1953-ųjų kovo 6-osios rytą kartu su kitais barako invalidais lūkuriavęs Mordovijos 5-ame lag-punkte prie traškančios „govorilkos“...

Taigi Balys sėdi ant gultų visas įsitempęs, pavirtęs gyvu laukimu, kaip jis pasakojo apie save, o širdis krūtinėje taip daužosi, kad kai pagaliau pasigirsta graudžiai iškilmingas Levitano balsas, net nepajėgia suprasti, ką jis ten kalba. Galop sąmonę pasiekia videntelis labiausiai lauktas žodis „skončalsia“... Sekundę kitą barake tvyro tokia tyla, kad girdėti, kaip girgžda sniegas po einančių pro baraką kalinių kojomis. Ir staiga tą tylą perplėšia griausmingas sutartinis „valio!“

Tuo metu netoli barako kažko rioglinėje trys prižiūrėtojai su juodais raudonais raiščiais ant rankovių griūte sugriuvo vidun.

– Kto kričal „ura“?³ – dairosi viduasly sustojęs seržantas. Jo balse girdėti ne tiek įniršis, kiek nuostaba, kad 8-ojo barako inva-

lidai ryžosi tokiai negirdėtai įžūliai šventvagystei.

– Kto kričal?
– Visi šaukėme, – atsiliepia kažkuris nuo gultų.

Abu – ir Juozukas, ir Balys – savo ausimis girdėjo šią žinią, tačiau buvo skirtingo amžiaus: pirmasis 8-erių, o antrasis 18-os, tad negalėjo vienodai reaguoti – vaikėzas, vis dar bijantis toliau pasitraukti nuo mamos sijono, ir invalidas jau nuolis, suspėjęs nepilnameystėje už antitarybinę veiklą patekti į stalinistų rankas, gauti Lukiškėse 25-erius metus kalėjimo ir štai jau tris dienas besiklausantis „govorilkos“ apie sunkią Stalino ligą.

Negalėjo tada abu vienodai reaguoti į radijo pranešimą ir suprasti didžiosios Tarybų šalies įvykių, užtat dabar pačiam smalsuoliui Juozukui, prisimenančiam Stalino mirtį, jau beveik 18 metų, ir jis gali kaip suaugęs pasišnekėti su savo vyresniuoju draugu Baliu, gali nors šiek tiek domėtis didžiausiomis gyvenimo paslaptimis ir, pavyzdžiui, nuoširdžiai gėrėtis drausvuliu Chruščiovu, kad jis pamerė Staliną, nors ir neliesdamas stalinistų. Juozukas gali paklausti Balį net ir pavojingų dalykų, žinoma, tik būdamas kur nors nuošalyje – kaip ir paprastai, pasislėpstydamas nuo kai kurių pernelyg rūpestingų žmonių.

Balys, pasakodamas apie gimtąjį Skaudvilės miestelį, apie vaikystę, kai šešerių metų amžiaus griuvo ir buvo paralyžiuotas, apie veiklą antitarybinėje organizacijoje, susektoje, kai buvo šešiolikos, vis pavadindavo save „pypliu“, „beūsiu berniūkščiu“, „nevaikštančiu invalidu“ (nevaldė kojų) – išlaikydavo dalykišką intonaciją ir nuspalvindavo savo pasakojimą švelniu humoru.

Kas antrą savaitę su mokykliniu portfeliu rankoje ar keletu knygų po pažasčia Juozukas išlipdavo iš autobuso vis toje pačioje vietoje, po dvaro medžiais. Jaudindamasis iškart pro

žmones priedavo pasisveikinti prie santūriai iš tolo švytinčio Balio, sėdinčio invalido vežimėlyje, jie kas kart pasibučiuodavo – kažkada iš pat pradžių Balys narsų drovuolį prisitraukė prie savęs ir šis neįprastas vyriškas pasibučiavimas tiesų skirtingi žmonės: pauglys ežiuku kirptais plaukais, vėjavaiškiškai įdeges (rusva vasaros spalva išsilaukydavo išsčius metus), ir stambaus gymio vyras, atgal šukuojantis tamsius ilgus plaukus, kurie retkarčiais pluošteliai vis dėlto krisdavo ant plačios kaktos (Juozukas pastebėjo, kad stambaus gymio vyriškiai būna solidesni ir labiau gerbiami, o Balys dar ir maloniai šypsodavosi!). Visuomet buvo matomos stambios jo rankos, tarsi per ilgus metus užgrūdintos vežimėlio vairalazdžių; kažkaip kitaip nei vietiniai vyrai jis dviem tiesiais stipriais pirštais laikydavo cigaretę.

Tą valandėlę į juos žiūrėdavo visi autobuso keleiviai – ir įlipantys, ir išlipantys, ir susėdę prie langų ar stovintys viduje. Juozukas šiek tiek varžėsi tokio aki-vaizdus ir viešo pasirodymo; kadangi retas šiame krašte jį pažinojo, tad gal manė kad susitiko seniai besimatę giminaičiai?..

Juozukas atvažiuodavo pareigingai, ir viena traukos jėgų buvo noras palai-kyti neįgalų žmogų (skaudu buvo įsivaizduoti Balį, prie autobuso nesulaukusį išlipančio savo jaunesniojo draugo); žinoma, ryžto suteikdavo ir suvokimas, kad pats esi palaikomas stipraus ir išprususio žmogaus, – klausimas, kaip gyventi, jau seniai Juozuką kankino ir gniauždavo jam kvapą. Atsisveikindamas Balys minutėlę žiūrėdavo į Juozuką rimbomis graudžiomis akimis.

Seniai įkalbino vadinti jį vardu; išsireikalavo. Pa-grindine pokalbių tema buvo kūryba, žinia, niekada nepaisanti autoriaus amžiaus ir visuomeninės padėties. Bet iš pirmųjų pažinties dienų Juozukas vis dėlto geriausiai prisimena pašalinį laisvalaikio juoką, tam tikra prasme svarbų, nes niekur neužrašomą ir gyvuojantį tik žodinėje kūryboje, – tai nuotaikingai

papasakotą anekdotą, kuris iškart juos netgi kažkaip suartino. Pasakodamas Balys tramdė vyrišką šypsenėlę, kuri ir šiaip visuomet būdavo greitai pasirodyti, tačiau ne per dažnai. Štai tas anekdotas. Kitą dieną po Berijos arešto viename provincijos mieste valytoja Matriona plovė rajkomo⁴ raudonojo kampelio grindis. Ji buvo paprasta moterėlė, tolma nuo bet kokios politikos, nieko nenučiuokianti nei apie Beriją, nei apie jo areštą. Pro praviras kampelio duris įkišo galvą rajkomo sekretorius. Nužvelgęs ant sienos išrikiuotus politinio biuro narių portretus, tarp kurių dar tebekabojo ir Berija, mostelėjo ranka į sieną:

– Nukabink tą niekšą.
Matriona sužiuro į sieną, po to į sekretorių:
– Kurį niekšą nukabinti?..

Vaikai tokius anekdotus mėgo, žinodami, kad niekam neįskūš, tik saugojosi, kad neišgirstų mokytojai. Šie anekdotai rodydavo tam tikrą drąsą. Beje, kažkada panašią drąsą parodė bei draudžiamą ribą peržengė ir pati smarkioji vyr. pionierių vadovė – kiek griežta, tiek ir linksmo pedagogė, nevengianti to linksmumo parodyti ir miestelio bernams: ji savo turistams dviratinkams, tarp kurių buvo ir Juozukas, suguldytiems tolimoje pakelės mokykloje ant čiužinių ir tamsoje įsismaginusiems svaidyti anekdotais, pati papasakojo ypatingą anekdotą, tik ne politinį, o šlykščią blevyzgą iš... sekso srities; Juozukas galvojo, kas ten jos galvoje atsitiko, kad ji atleido vadžias, – gal lėmė tai, kad buvo išvykoje, toli nuo savos mokyklos?..

Vasarą, retsykais ir žiemą, Juozukas susirašinėjo su Baliu laiškais, žinoma, nutuokdamas, kad juos skaito ir saugumas, nepamiršęs tikrinti savo buvusio politinio kalinio, tad juose nerašydavo nieko, kas galėtų užkliuti.

Balys Davidavičius kartais ir plačiau papasakodavo apie savo gyvenimą Mordovijos 5-ame lag-punkte, apie BUR-ą (Barak usilionnovo režima (rus.) – sustiprinto režimo barakas), atskleidavo savo

jausmus, patirtus karceryje, į kurį patekdavo už kokią nors protestą ar prižiūrėtojų paliepiamą nevykdytą, prasitardavo netgi apie savo bado streikus, keletu žodžių apibūdino visą Dubravlagą⁵, kurio prokuroro šaukėsi ne kartą, kai buvo pažeidžiama TSRS konstitucija.

Štai vienas gyvas Balio pasakojimas, jau ne anekdotas, o tikslus ir dalykiškas prisiminimas. Kartą į baraką įgriuvo keletas prižiūrėtojų ir ėmė daryti krata: visus kalinius išvarė į kiemą, liko vienas Balys, nes lageryje tik tokiems nevaikštantiems invalidams leisdavo pasilikti viduje. Pro paliktas atdaras duris Balys matė, kaip susispietę krūvon, gindamiesi nuo sausio speigo, trepsėjo, glaudėsi vienas prie kito jo kaimynai. Tuo metu prižiūrėtojai kraustė spinteles, kuitėsi gultuose ir krovė ant stalo, stovinio barako viduryje, konfiskuotus kalinių daiktus: pieštukų galiukus, peiliukus, pasidarytus iš konservų dėžučių dangtelių, prirašintus popierėlius. Tačiau bene didžiausią tos dienos laimikį jie aptiko barako kampe įsikūrusio pravoslavų šventiko guolyje: iš po čiužinio ištraukė ranka rašytą, iš popieriaus skiautelių susiūtą maldaknygę. Užgriuvus prižiūrėtojams, šventikas nespėjo tos knygutės pasiimti su savimi, tad dabar stovėjo pasilipęs ant barako laiptelių ir pro atdaras duris žiūrėjo į Balį tokiomis gailiomis, maldaujančiomis akimis, kad ir be žodžių buvo aišku, ko jis iš jo tikisi.

Kai maldaknygė jau atsidūrė ant stalo „trofėjų krūvoje“, Balys pamažu nuslinko nuo gulto ant taburetės ir su ja pajudėjo stalo link.
– Kuda polzioš?⁶ – riktelėjo iš kito barako galo kratai vadovavęs viršila.

Paaikšinęs, kad sušalo ir eina uždaryti durų, prisarti-riant prie stalo. Tačiau viršila jau nebenuleido nuo jo akių. Išgirdę taburetės dunksėjimą į grindis, sužiuro ir kiti prižiūrėtojai. Pasidarė aišku, kad nepastebėtam tos knygutės nutverti nepavyks. Žvilgtelėjo durų link – šventikas tebestovėjo ant laiptelių, sunėręs ant krūtinės rankas. Jo akys prašė, maldavo, laukė... Ir tada – kas bus – tebūnie! –

griebė maldaknygę nuo stalo ir atsivedėjęs sviedė pro duris... Maldaknygė, praskriejusi pro pat atskubančio viršilos nosį, šleptelėjo prie šventiko kojų, o tas, ją pačiupęs, dingo kalinių būryje.

Prižiūrėtojai nusitempė Balį komendantūron, ir lagerio viršininko kabinetu jis parašė pasiaiškinimą dėl įvykio: pamėgino įrodinėti, kad tarybinė konstitucija garantuoja sąžinės laisvę, todėl bausti reikėtų ne jį, o prižiūrėtojus, atėmusius senuko maldaknygę. Viršininkas paaikškino, kad konstitucija rašyta tarybiniam piliečiams, o ne liaudies priešams... Balį 15-ai parų pasodino į BŪR-ą. (Už maldaknygę!) Balys pradėjo bado streiką... O po penkių parų atėję prižiūrėtojai jam pranešė, kad bausmė sutrumpinta ir jis gali nešdintis į savo baraką.

Balys buvo gyvas liudytojas, sugrįžęs iš paties Sibiro polio – iš vietos, kurioje tvarka yra pavyzdinė, paties aukščiausio lygio. Iš šalto ir atšiauraus krašto, kur barako kieme sunku eiti, nes taburetės kojos slydinėja ledu.

Bet Balys gyvas gyvutėlis! Štai milžinas sėdi sode ant žolės, ištisia aukštyn delną, o Juozukui sako:

– Duok ranką...
Juozukas sustingsta. Negali ištarti jokio žodžio.
Balys tuo tarpu nusišypso savo šilta šypsena; iš anksto žinojo, kaip Juozukas reaguos, bet užsitęsęs tylai, pats sutriko.
– Ko nutilai?.. – tyliai pratarė.

O kažkada anksčiau autoironiškai pasakė:
– Bekojis į Mordoviją nukeliavo...

Balys Juozukui priminė F. Dostojevskio knygos „Užrašai iš Mirusiųjų namų“ herojų, bet šiuolaikišką išprususį lietuvių, grįžusį traukiniu iš tarybinių mirusiųjų namų. (Tai būtent Balys parodė jam Dostojevskį.) Štai Juozuko mintyse vėl šmėkstelėjo pastabėlė, kad kaliniai labai nemėgo rūgščios kopūstienės – kada, kokiais laikais, kuriame kalėjime tai buvo?.. O ukrainietis kalnys Fediukas, per šventinius pietus atsiskękęs valgyti prėšką žirniene ir tuo papiktinęs paradine uniforma vilkinti lagerio viršininką, be abejo, – iš Balio prisiminimų. Kaip ir

¹ bestia (lot.) – žvėris, gyvulus.

² Balys Davidavičius (1935-2003) – buvęs politinis kalnys, grįžęs iš Sibiro gyveno įvairiose Lietuvos vietovėse, palaidotas Prienų kapinėse.

³ Kas šaukė „valio“? (rus.)

⁴ T. y. rajono partijos komiteto.

⁵ Bendras Mordovijos lagerių pavadinimas.

⁶ Kur šliauži? (rus.)

GYVIEJI ARCHYVAI

replika apie skystą žuvienę, kurioje Kremlius matyti...

Vaikštinėti už kazarmių, kuo toliau nuo visų akių, buvo knygos herojaus įprotis. Kartą liūdesio valandėlę šioje nuošalėje jis apsikabino už galvos atbėgusį kalinių globojamą šunį ir jį bučiavo, bučiavo, o šis priešakinėm kojom pašoko jam ant pečių ir ėmė laižyti veidą. Kalėjimo šuo visame pasaulyje buvo vienintelė gyva būtybė, jį mylinti ir su juo draugaujanti! Juozukas kartais bando atskirti panašius prisiminimus. Abu pasakoja, ką patys matė Sibire... O, beje, kuris ten privalėjo kas savaitę skustis pusę galvos?.. Visko neišklausinėsi, nepatikrinsi. Caro Sibire priešais kalinius stovėdavo kareiviai su užtaisytais šautuvais ir uždėtais durtuvais, o Stalino laikais – jau be durtuvų. Lyg kokia pažanga... Kitoje lagerio srityse sunku buvo įžiūrėti skirtumų – tai Rusija ar TSRS?

Dostojevskis rašo apie apsigimusius pakalikus – tam tikrus elgetas, kurie tarsi ir gimę tarnauti kitiems, gyventi svetima valia; netgi priduria, kad „tokių žmonių yra visose visuomenėse, luomuose, partijose, žurnaluose ir sambūriuose“. Panašiai užuominomis kalbėjo ir Balys. Abu pasakoja apie tikrą, ištobulintą kalėjimą, kuris tikriausiai ir negali labai keistis?

Bet kartais atsitikdavo keistas dalykas: Juozukas nejučiom šiuos pasakojimus imdavo gretinti su savo paties matytomis vaizdais. Ne, jokiam kalėjime jis, žinoma, nebuvęs, tačiau mėgo dairytis savame krašte – negalėjo gyventi akiai ir nematyti tikrovės. Mokykloje ir šiaip aplink jį vis labiau reikėsi žmonės, tarsi garsėdami kažkokiais šiuolaikiškais sugebėjimais – nepastebėti, nematyti to, kas prieš akis. Tò, kas svarbiausia!.. Tai iš tiesų buvo tam tikri jų gabumai, išsivystę gal iš mokėjimo nusigręžti, tylėti, iš sugebėjimo nerausti. F. Dostojevskis „Užrašuose“ daug pasakoja apie kalinių darbus. O Juozukas, mamos kartais pasiūstas į kolūkį padirbėti už ją, pats matė bulviakasį: jau appypietė, bet kolūkiečiai šnekučiuodamiesi vis sėdi ant apžėlusio griovio kranto ir nė neketina eiti prie nuartų vagų; kai atskuba brigadininkas, viena moterėlė suspurda ir šoka kaps-

tyti vagos, manydama, kad jos pavyzdžiu paseks ir kiti, gal ir norėdama brigadininkui įsiteikti, tačiau niekas nė nepasijudina...

Svarbiame epizode, gerbiamasis skaitytojau, ypač sulėtėja šio pasakojimo tempas – to reikalauja visa mokyklinių metų apybraiža, paremta Juozuko prisiminimais; upė vos vos juda į priekį, bet jau ne taip toli ir slenkstis.

Katortgininkai, atvaryti prie upės į darbą, saugomi nuošaly nuobodžiaujančių kareivių su šautuvais, susėdo ir išsitraukė savadarbes pypkeles su karklo kandikliais. Jiems reikėjo išardyti seną laivą, baržą, bet jie rūkydami ir pasimėgaudami tik juokus laidė. Atėjo darbų užvaizdas, puskarininkis su lazduite, paragino dirbti, ir vienas kalinys, tylus žmogelis, pasilenkęs suėmė arkos sienojų, bet reikėjo pagalbos. „Viso darbo nepadarysi“, – pasakė jam kažkuris kalinys. Kai užvaizdas šūktelėjo: „Pradėkit! Greičiau!“ vienas iš sėdinčiųjų atsakė: „Ką čia išgreitinsi, Ivanai Matvejičiau.“ O kai ragindamas kreipėsi asmeniškai į kalinį Seveljevą, šis atsakė: „Tai ką gi aš vienas padarysiu?“

Šie kalėjimo vaizdai Juozuką tiesiog pribloškė; knyga dvelktelėjo kontrabanda, nors išleista tarybinėje leidykloje Vilniuje.

O juk darbai nebuvo sunkūs: ir laivą ardyti, ir bulves kasti – tai ne akmenis nešioti ar šachtoje lindėti, tai kodėl žmonės vis dėlto tinginiavo?

Tarsi juokaudamas ir žaisdamas, ėmė lyginti kalėjimą su kolūkiu, iš kurio žmonės net nebuvo išleidžiami gyventi į miestą. Perskaitė knygoje sakinį: „Kaliniai neturi nuosavybės“ – ir suvirpėjo. Toliau parašyta, kad kalėjime buvo vienas arklys, priskirtas prižiūrėti vienam kaliniui... Kaip kolūkyje... Kaliniai norėdavo arklį nors paglostyti, o kolūkiečiai galėjo tik ilgėtis – jų arkliai buvo suvaryti į tolimą bendrą arklidę, ir nelengva juos ten aplankyti.

Juozukas krūpčiodavo – šmėkstelėdavo baimė: kolūkis išdvišęs ir nesuprantamas, tačiau tai stipriausias laiko vėjas. Prieš jį nepapūsi. Jis geležinagis! Ir pajusdavo pavojų: per daug čia tų kalėjimų... Na, bet jis neįklius!

Nežinia kodėl, bet su Ba-

liu šiomis temomis niekada nekalbėdavo.

Juozukas buvo vienuj vienas.

Dabar Juozukas prisiminė, kaip kažkada, gal septintoje ar aštuntoje klasėje, pavadino mokyklą „švelnia kalėjimo forma“. Metafora, tačiau... Retkarčiais šį savo teiginį mintyse pakartodavo, augdamas jį patvirtindavo. Pasakydavo ir artimesniems bendramoksliams, kurie tik šyptelėdavo...

Kažkokios nekantrios pagautas, dabar auklėtojai Vyšniauskienei pratarė tai, ką jau seniai buvo sugalvojęs; paklausė:

– Ar tai blogai, kai, pavyzdžiui, daktarai dedasi nepastebintys, kad ligoniai rūko?

– Kokie daktarai?
– Na, kalėjimo gydytojai.
– Kokio kalėjimo, ką tu, Juozuk, kalbi? – auklėtojos galva sukretėjo.

– Skaičiau knygoje.
– Kokioje knygoje?
– „Užrašai iš Mirusiųjų namų“.

– Tu skaitei šią knygą?.. Ir kaip?

– Įdomi.
– Na, tai dabar ištark, kas ją parašė.

– Dostojevskis.
– Juk mokykla jau svars-tė tavo draugystę su Davidavičiumi.

– Davidavičius tai ne Dostojevskis
– Vaikeli, visas tu iš Davidavičiaus!.. – kretėjo auklėtojos galva. – Ką aš tada sakiau posėdžio pabaigoje?
– „Nedraudžiam, bet žiūrėk.“

– Taigi! O ar tu žiūri? Baisu! Jam kalėjimai rūpi... – Vyšniauskiene net nusigrėžė. – Ir ką tu nori tuo savo klausimu pasakyti? – atsigrėžė.

– Aš tik klausiu.
– O kodėl tu klausai?
Juozukas nutilo. Iš tiesų – kodėl? Ir kokia buvo to klausimo prasmė? Net savo mintį pamiršo...

– Juozuk! – griežtai tarė auklėtoja. – Nebūk kvailas. Kito žodžio aš nerandu.

Nuliūdęs Juozukas atsitraukia ir atsiremia nugara į palangę.

– Juozuk, – jau švelniau taria pažangiam ir pavyzdingam mokiniui. – Nesuprantu tavęs. Kuo čia dėtas kalėjimas?

– Nežinau.

– Tu jau netgi nejauti gyvenimo gėrio... Ko tyli?.. Keitiesi į blogą pusę. Tu jau nematai teigiamų žmonių, ypač vadovų ir viršininkų...

Juozukas jau ir klausinėjamas tylėjo.

Paskui pro ašaras pats sau pasakė: mokykloje apie tai negali būti jokio pokalbio...

Bet Juozukas nenusimena: jis mato, mato teigiamų žmonių, net viršininkų!.. Štai papulkinis G-kovas. Jis tarsi nukritęs iš dangaus. Kaliniai iš tiesų myli savo viršininką. F. Dostojevskis rašo: „stačiai dievino, jei tik galima čia vartoti tokį žodį.“ (Retkarčiais Juozukas dirščiodavo į šią knygą.) Kaliniai nušvisdavo, vos jį sutikę. Yra gerų viršininkų! Tiesa, tas G-kovas kalėjime viršininkavo neilgai: greit „mirtinai“ susiriejo su kalinių nekenčiamu majoru ir turėjo išvažiuoti.

Tai kas, kad mokyklos kieme jau nebuvo garsia kalbių: vis dėlto radijas, matyt, neseniai kažką netyčia ne taip padaręs ar iškrėtęs ir dėl to atgailaudamas, rytais pernelg jau dažnai, netgi kasdien, transliuodavo vieną ir tą pačią smarkaus ritmo dainą:

„Ženk rytojun dainuodamas

Darbo draugų būry...“

Kartą Juozukas šyptelėjo iš savo paties minčių: aplinkybės susiklostė taip, kad politinio kalinio Fiodoro Dostojevskio knygą apie politinio kalinio Aleksandro Petrovičiaus kasdienybę jam padovanojo politinis kalinys Balys Davidavičius... Balys, sėdintis greta... Ir tegul auklėtoja Vyšniauskiene galvoja, ką nori.

Tačiau netrukus jaunuolis surimtėjo: tai akivaizdi tikrovė. Visos trys asmenybės – iš Sibiro, tarsi iš vieno kalėjimo, nors apkaltintos dėl skirtingų dalykų. Žmonės be jokio melo. Bet jis neišsigando nė viso trejeto kalinių – jais gėrėjosi.

Jie visi ne nusikaltėliai, o herojai! Štai prie jų priglunda ir tremtinys dėdė Simonas, mamos brolis su šeima – jie taip pat iš Sibiro. Jie ir gyvena miestelyje, šalia. Šių visų žmonių fone iškyla, tiesiog Juozuko nugara šaldo ir draug su šiais žmonėmis byloja ir naujasis miestelio statinys (kultūros namai išvien su kolūkio kontora), didysis statinys, aukščiausioje vietoje surestas iš sienojų, suvežtų iš trijų šios apylinkės tremtinių sodybų. Jokia mokykla jau nenuitildys šių balsų. (O Juozukas neprasisitars!..)

F. Dostojevskis knygoje

rašo: „Juk reikia jau sakyti iki galo: juk šitie žmonės – nepaprasti žmonės. Juk jie turbūt ir yra patys gabiausiai, patys pajėgiausieji žmonės iš visų mūsų tautos žmonių. Tačiau žuvo bergždžiai galingos jėgos, žuvo nenormaliai, nedėsniniai, negražinamai.“

Knygos pabaigoje herojus Aleksandras Petrovičius tarsi pamažu virsta autoriumi – meninė forma išblanksta ir lieka tik skaudžios rašytojo mintys. Juozukas negalėjo suprasti, kodėl taip tiki šia knyga, kodėl ji taip traukia. „Užrašai“ pranoko ir Š. Monteskjė „Persų laiškus“. Ilgainiui Juozukas pradėjo savo poelgius tikrinti pagal F. Dostojevskio mintis.

Pusseserė Gytautė, tremtinio Simono dukterė, iš kažkur ištraukė „Visuotinės literatūros“ dvitomį, išleistą 1942 m. Kaune ir paskolino Juozukui, kai jis vos užsiminė iešką straipsnio apie Dostojevskį. (Tenai net rado jo epigrafą: „Rašytojas turi kentėti ir kentėti.“) Labiau išprususiam bendraamžiui lyg tarp kitko pasakydavo: „Dostojevskis pakeitė mano gyvenimą“.

Deja, šia prasme negalėjo paminėti Balio: tokio Juozuko prisipažinimo jie nesuprastų; ką jau kalbėti apie mokytojus!.. Tuo metu mokykloje, atrodo, niekas Dostojevskio nė neskaityt, gal šiek tiek bijojo skaityti; o kas pažinojo Balį, bėgo nuo jo.

(Beje, tik antrame universiteto kurse sutiko studentą, skaičiusį F. Dostojevskio knygą; išskyrus „Užrašus“...)

Vis dėlto Sibiras buvo pernelg toli. Štai ir F. Dostojevskio knyga „Užrašai iš Mirusiųjų namų“ prasideda žodžiais: „Toli toli Sibire...“ Žinoma, Sibiras buvo toli ne tik pagal žemėlapi, ne vien geografinę prasmę, bet ir politiškai... Niekam nevalia buvo apie jį šnekėti. Tačiau kiekvienas žmogus stipriau ar silpniau Sibirą jautė, tarsi retkarčiais lietė jį ir šalo nuo jo. Sibiras buvo didelis, grėsmingas; jis ten tavęs tarsi laukė ir tuo pačiu metu tartum jau iš dalies buvo užslinkęs virš tavo galvos, virš gimtosios šalės ir Europos...

Kartais pastebėjęs, kad jaunas draugas pasakojimo apie Sibirą klausosi neatidžiai ir mažiau klausinėja, Balys aptildavo ir netrukus pakeisdavo temą. Išties

Juozukas labiau domėjosi tuo, kaip Balys gyvena paleistas į gimtąjį kraštą ir sulygintas su visais. Bet vis dėlto neišdrįso paklausti, kaip jis dabar jaučiasi Tarybų Lietuvoje. Pernelyg sunkus klausimas. Baugu. Ir štai tiesiog iš kasdieninio gyvenimo išsprūdo nauja tema: Balio nesutarimai su invalidų namų direktoriumi, tiesiai tariant, jo kaltinimai direktoriui už grobstymus ir suktybes.

Dėl malonaus būdo ir gal netgi dėl išprusimo Balį nuolat apspisdavo būrelis gyventojų, kurių iš viso šiuose namuose buvo 108; Balys buvo ypač mylimas linksmų moteriškių, juokaudavo ir susišaukdavo su jomis erdviame kieme, o Juozukui sakydavo, kad jį pakankamai informuoja „virėjos ir skalbėjos“. Šioje didelėje ir gražioje sodyboje, baltuose dviejų aukštų mūriniuose pastatuose kaip tikrame dvare ponavo iš kažkur atkeltas direktorius su žmona buhalterė ir visa savo nemaža šeima. Balys ramiai klojo Juozukui baisius šių namų ūkio faktus ir pamažu įtikino, kad administracija iš tiesų vagia ir kad jis direktorių pagrįstai vadina niekšeliu. Tačiau įdomiausia, kad po kurio laiko Balys tuo įtikino ir kontrolierius...

Atkėlė naują direktorių, o Balys pradėjo kovą ir su šiuo, ir šiam pareiškė „pretenziją“ – Juozukas prisiminė šį žodį iš „Užrašų“ knygos. Šis taip pat vagia... Tarsi koks burtas!.. Balys šypsodamasis pasakojo, kaip administracija prikišo jam „nesugyvenamą charakterį“. Perkėlė į kitus invalidų namus – į kitą Lietuvos pakraštį, lyg ten jo charakteris galėtų pasitaisyti... Bet po pusmečio nesugyvenamas charakteris dar labiau išryškėja: ir ten revizija kažkodėl nepaperkama – direktorius lekia iš darbo...

Juozukas pagalvojo: jie negali Balio pažeminti!

Ne veltui po Balio mirties (2003 metais) jo sesuo su artimaisiais ir draugais statydama jam paminklą, antkapio lentoje įrašė: „Kovotojas už Lietuvą ir tiesą“; Juozas žinojo, iš kur čia atsirado kiek netikėtas žodis „tiesa“.

Per laidotuves prie kapo kažkas apie Balį Davidavičių pasakė: nepriekaištingas.

2015 m.

Aloyzas

TENDZEGOLSKIS